

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

Epiloog

GRONDLEGGER VAN DE NEDERLANDSE STAAT

‘Een man van middelbaren leeftijd, tussen vijftig en zestig, wel iets ouder teekende, als of zorgen en moeiten zijne gezondheid ondermijnd hadden, maar met een scherp donker oog, dat bewees, hoe de verzwakking des lichaams de geestkracht nog niet verbroken had; voor ’t overige met iets hooghartigs en gebiedends in zijn doen, dat bij den eersten aanblik u ontzag inboezemde, ofschoon het meer afstiet dan aantrok, en dat vooral opmerkelijk afstak bij den bruinen overjas, dien hij droeg, een kleedingstuk van vrij grove stof en achterlijken snit, dat het vermoeden moest opwekken, dat men hier toch maar met een burgerman, een winkelier of kleinen fabrikant, te doen had’.¹ Zo beschreef aan het eind van de negentiende eeuw de bekende hoogleraar staathuishoudkunde Vissering Alexander Gogel in een fictief verslag van een twistgesprek over politiek en economie, dat deze oudminister van Financiën in juli 1820 zou hebben gevoerd met een deftig Amsterdams raadslid en een ingenieur op een beurtschip van Amsterdam naar Hindeloopen.

Vissering kon een goed gelijkend portret van Gogel schetsen, hij kende het leven en de ideeën van Gogel uit de biografie waarop Sillem bij hem was gepromoveerd.² In het gefingeerde gesprek verdedigde Gogel de verworvenheden van de Bataafs-Franse regimes. Wel had Gogel zich neergelegd bij het monarchale politieke bestel. Hij beseftte dat er weinig uitzicht was op een verandering van het politieke bestel van Willem I, voor wiens deskundigheid hij enig respect had gekregen. Niettemin was hij kritisch over de regeringspolitiek in de talrijke fiscale adviezen, die hij dat jaar op verzoek van de koning schreef.

Dat verzoek moet voor Gogel een genoegdoening zijn geweest, vooral omdat hij mocht uitgaan van zijn eigen belastingsysteem, dat hij in 1805-1806 had ingevoerd. Daarmee erkende Willem I dat Gogel een essentiële bijdrage had geleverd aan de opbouw van de Nederlandse eenheidsstaat, die de vorst stilzwijgend als erfenis van de Bataafs-Franse tijd had overgenomen. Als er al over de Bataafs-Franse tijd werd gedacht en gesproken, was dat doorgaans in negatieve termen.³ Geen van de bestuurders die in deze tijd een rol speelden, kreeg een plaats in de collectieve

1 Vissering, ‘Op het IJ’, 3.

2 Sillem, *Gogel*, xviii.

3 Grijzenhout en Raedts, ‘Deze lange eeuw’, 10.

herinnering van de Nederlanders. Dat gold ook voor Gogel, hoewel hij als succesvolle architect en bouwer van de nieuwe eenheidsstaat een dergelijke plaats zeker verdiend had. Als leider van de radicale staatssgreep waaruit de eenheidsconstitutie voortvloeide is Vreede wel de stichter van het moderne Nederland genoemd.⁴ Meer dan Vreede kan Gogel echter als de grondlegger van de Nederlandse staat worden beschouwd. Het lukte Gogel immers om in een weerbarstig en taai karwei het onontbeerlijke financiële fundament van de eenheidsstaat te leggen, waarna er geen weg terug was. Hij smeedde de zeven gewesten aaneen door de nieuwe staat te voorzien van een financiële infrastructuur met belangrijke elementen als een samensmelting van gewestelijke schulden, een centraal begrotingssysteem en een nationaal belastingstelsel, terwijl hij tevens de grondslag legde voor een nationale bank. Met de stichting van een nationaal museum, de voorloper van het huidige rijksmuseum, droeg hij ook nog bij aan de culturele natievorming.

Voor de burger was het meest tastbare element van de eenheidsstaat het nationale belastingstelsel dat het 'in hoofddenkbeelden' nagenoeg de gehele negentiende eeuw uithield.⁵ Daardoor bleef de herinnering aan Gogels financiële activiteiten lange tijd levend. Daar droeg ook de publicatie van de *Memoriën* aan bij, waarmee zijn zoon in 1844 eraan herinnerde dat Gogel aan het eind van zijn leven nog een vernieuwende bijdrage aan het belastingstelsel had geleverd.⁶ Het boekwerk was een compilatie van de memoranda en begeleidende brieven in het fiscale schaduwcircuit van koning Willem I in 1820 met Gogel in een centrale rol. De samensteller van de bundel had waargenomen dat de naam van Gogel alleen genoemd werd als het ging om de vraag hoe 'de belastingen tot een ongekend bedrag op te voeren'. Ook al waren daar steeds 'lofspraken van knap, bekwaam, kundig enz.' aan toegevoegd, 'een dergelijke roem alleen in verband gebracht met het talent van geld afperzen was erger dan vergetelheid'. Deze vooroordelen wilde de zoon met de uitgave van de bundel bestrijden.

Dit streven had in elk geval doel getroffen bij de recensent in het tijdschrift *De referent*, die de uitgave zag als het antwoord aan 'die dwazen die zich niet ontzagen voor de aanprijzing van hoge belastingen en drukkende maatregelen een beroep te doen op Gogels gezag en Gogels voorbeeld'.⁷ Dat was volgens de recensent misbruik van het gezag van Gogel, die in 1820 immers had betoogd dat het bestaande budget voor het koninkrijk op den duur ondragelijk was.⁸ De verwijzing naar Gogels voorbeeld was eveneens ten onrechte. Deze had zelf een eenvoudig en zuinig stelsel ingevoerd. De recensent prees verder 'de rondborstigheid' van Gogel, ook over de ideeën van koning Willem I.

Hoewel de samensteller van de *Memoriën* vooroordelen over Gogel wilde bestrijden, droeg de publicatie tezelfdertijd bij aan een eenzijdig beeld van Gogel als

4 Jan en Annie Romein, *De lage landen bij de zee*, 412.

5 Pierson, 'Belastinghervorming', 28, met instemming aangehaald in Vording, 'Tweehonderd jaar rijksbelastingen in trends en thema's', 49.

6 Gogel, *Memoriën*, voorwoord van J.M. Gogel, viii.

7 Recensie in *De referent, wetenschappelijk tijdschrift* (1844) 355-357.

8 Gogel, *Memoriën*, 19 en 158.

de belastingexpert die tegen zijn zin publieke functies had verricht. Dat hij toch ‘zoo bedrijvig en onderscheiden’ deel had genomen aan ‘vele vroegere gebeurtenissen’, stipte zijn zoon in zijn voorwoord slechts kort aan.

Na 1840 laaide het debat over een wijziging van het belastingstelsel op, maar het bereiken van een resultaat bleek bijzonder moeilijk. Tijdens het meer dan vijftig jaren durende debat sneuvelde niet minder dan twaalf wetsvoorstellen voor een belasting op (een deel van) het inkomen.⁹ Pas in 1892-1893 kon minister Pierson een fundamentele hervorming verwezenlijken met de invoering van een inkomstenbelasting die minister Treub in 1914 verder perfectioneerde.¹⁰ Beide belastinghervormers lieten zich lovend over het stelsel van Gogel uit. De liberaal Pierson schreef met veel waardering over de ‘schepping’ van ‘een man van buitengewoon talent’ en de radicaal-liberale Treub was zeer positief over de prestatie van ‘de meester’, die hij de grootste financier noemde die Nederland ooit had bezeten.¹¹ Tachtig jaar later achtte de sociaaldemocratische oud-minister Hofstra Treubs ‘lyrische ontboezemingen’ rijkelijk overdreven.¹² Hij kenmerkte Gogels stelsel als ‘een typisch klassestelsel van de opgekomen grote burgerij’.¹³ De kritische Hofstra moest echter erkennen dat de werkelijke betekenis van Gogel was dat hij Nederland een nationaal belastingstelsel en een nationale belastingdienst had geschonken.¹⁴ Bij de – nogal moeizame – erkenning van Gogels prestatie ontkwam Hofstra niet aan de trekkracht van de continuïteitsgedachte. Als we de situatie van vandaag de dag als uitgangspunt nemen, lijken de veranderingen minder fundamenteel en de beleidsprestaties van destijds minder groot dan ze in werkelijkheid waren. Een nationaal belastingstelsel lijkt nu zo vanzelfsprekend, dat we ons moeilijk de weerbarstigheden bij het tot stand brengen ervan kunnen voorstellen.

Juist omdat Gogel de vorming van een nationaal stelsel als een krachtproef zag, koos hij een pragmatische aanpak met een zekere continuïteit, door vele elementen van de bestaande gewestelijke belastingstelsels over te nemen. Een dergelijke aanpak was voor Gogel zelfs een algemeen uitgangspunt bij het inrichten van een nieuw financieel bestel, dat hij in 1798 direct na zijn aantreden als agent van Financiën had geformuleerd. Hij hield daar bewust aan vast en combineerde radicale hervormingen en continue elementen.

Gogel bestempelde vele instituties uit de Oude Republiek als waardevol. Zo wilde hij als handelaar het systeem van douanerechten behouden dat was vastgelegd in het Placaat van 1725. Verder prees hij in 1794 tegenover de Fransen de in ons land bestaande armenzorg, die lokaal was opgezet. Gogel had weinig aandrang om een nieuwe armenzorg op nationaal niveau in te richten, ook al omdat er geen financiële middelen voor waren. Bovendien werkten de bestaande instellingen op het terrein van de armenzorg tegen. In de praktijk bleken verbeteringen moeilijk

9 Smit, *Omwille der billijkheid*, 12.

10 Ibidem, 263 en 268.

11 Pierson, ‘Belastinghervorming’, 28; Treub, *Ontwikkeling van de belastingen*, 497 resp. 106.

12 Op deze tegenstelling Treub-Hofstra is al gewezen in Elias, ‘De invoering van het Franse belastingstelsel’, 226.

13 Hofstra, ‘De belastingunificatie van 1805’, 243.

14 Ibidem, 230 en 244.

door te voeren. Dat gold niet alleen voor de armenzorg, maar voor een diversiteit aan onderwerpen, van gilden tot de cultivering van woeste gronden. Dat was het geval in de periode 1798-1801, toen weliswaar de radicale Staatsregeling was ingevoerd, maar ‘oude instituties en praktijken’ bleven bestaan.¹⁵ Het gold zeker onder het Staatsbewind (1801-1805), dat weinig slagkracht toonde. Het was zelfs het geval onder de regimes met een krachtige, centrale leiding in de jaren 1806-1813. Er kan dan ook een vraagteken worden geplaatst bij de stelling van Van Zanden en Prak dat Gogel het maatschappelijke middenveld drastisch had opgeruimd.¹⁶ De liberale hervormers van na 1840 moesten in veel opzichten het in de Bataafs-Franse tijd op gang gebrachte proces nog voltooiën.¹⁷ Ook op staatkundig vlak was er, naast de ontegenzeggelijk fundamentele verandering van de totstandkoming van een nationaal politiek bestel, toch veel continuïteit in de periode 1750-1850. Het Haagse bestuur hield onder de meeste constituties sterk oligarchische trekken met invloed van de oude elites.¹⁸

In het verleden is Gogel wel als ‘de eerste liberaal van ons land’ uitgeroepen. Sillem legde al veel nadruk op Gogels uitspraak: ‘elk heeft in de Staathuishoudkunde zijn eigene wijze van zien – de mijne is zeer liberaal’. Kijkend naar zijn gedachten over overheidsingrijpen op economisch terrein was Gogel in zijn tijd volgens Sillem zelfs ‘de ijverigste, de meest consequente apostel van het laissez faire, laissez passer’.¹⁹ Zelf zou Gogel later in zijn *Memoriën* schrijven: ‘laissez nous faire, benadeel niemand, dat is, bevoordeel niemand: laat rijk worden die kan, laat vallen wat niet staan kan. Voor de oude doode boom komt ontwijffelbaar een nieuwe in de plaats die op zijn beurt jong is, bloeit, vrucht draagt en sterft.’²⁰

Toen Verberne direct na de Tweede Wereldoorlog werkte aan een opwaardering van de Bataafs-Franse periode, waarvan in zijn ogen Gogel de belangrijkste vertegenwoordiger was, bestempelde hij hem met zoveel woorden als ‘de eerste liberaal van ons land’. Ook Verberne had echter niet het oog op Gogels visie op staats- en regeringsvorm, maar op zijn felle strijd tegen de gilden, waarbij deze de trilogie van het liberale uitgangspunt volgde: ‘ieder zoekt zijn eigen belang, ieder kent zijn eigen belang, ieder kan zijn eigen belang het best behartigen’.²¹

Van Zanten beklemtoont in zijn dissertatie, dat het begrip ‘liberaal’ rond 1820 nog geen vaste inhoud had.²² Dat is in lijn met Thorbecke die het niet erg vruchtbaar achtte om over de eerste liberaal te spreken. Hij stelde dat voor de periode 1813-1843 de maatstaven ontbraken om uit te maken of iemand een liberaal was, omdat het economisch liberalisme en het politiek liberalisme eenvoudigweg nog niet bestonden.²³ Bij deze uitspraak van Thorbecke moeten we wel bedenken, dat

15 Van Sas, ‘De Republiek voorbij’, 79.

16 Prak en Van Zanden, *Nederland en het poldermodel*, 187.

17 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 22.

18 Daalder, ‘Oud-republikeinse veelheid en democratisering’, 73-74; Drentje, ‘Oud-nederlandsche hebbelijkheden’, 93.

19 Sillem, *Gogel*, 246 noot en 315.

20 Gogel, *Memoriën*, 328.

21 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 17; Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 179.

22 Van Zanten, *Schielijk*, 127.

23 Thorbecke, in zijn levensbeschrijving van Falck (1860), *Historische Schetsen*, 188.

volgens Te Velde de liberalen van 1848 de geschiedschrijving naar hun hand hebben kunnen zetten. Slijkerman heeft dat nog wat aangezet door te poneren dat deze liberalen de voorafgaande periode in dit opzicht tot ‘prehistorie’ bombardeerden.²⁴

Recent hebben Oddens en Rutjes het levendige politieke debat van de periode 1798-1801 een belangrijke schakel genoemd in de ‘rommelige’ transitie van klassiek republicanisme naar liberalisme.²⁵ Hoe onoverzichtelijk deze transitie qua ideeënvorming was, tonen enkele recente bijdragen aan de bundel *Het Bataafse experiment* aan. Van Sas ziet in de politieke praktijk wel al elementen van het liberale model ontstaan in het vaak felle debat in de Nationale Vergadering.²⁶ Velema die voor deze tijd nog vooral kenmerken van het klassieke republicanisme met zijn nadruk op burgerparticipatie en politieke deugd ziet, concludeert dat met de Staatsregeling van 1798 nog geen sprake was van de vestiging van een liberale democratie.²⁷ In de grondwet klonk vooral door dat representanten een nauwe band met het electoraat dienden te behouden. De politiek was geen strijd tussen belangen, maar eerder het toneel waarop burgers en afgevaardigden hun belangeloze deugd konden etaleren. Ook Gogel zette zich sterk af tegen partij- en factievorming. Grote vergaderingen konden daar al snel toe leiden, zodat deze volgens hem weinig goeds konden uitrichten. Als bestuurder was hij voorstander van het versterken van de uitvoerende macht ten koste van de volksvertegenwoordiging. Kijkend naar zijn ideeën over staats- en regeringsvorm is het dan ook moeilijk Gogel een liberaal te noemen.

Dat geldt ook voor de betiteling ‘aartsvaders’ of ‘voorlopers’ van het liberalisme die wel aan Gogel en Van Hogendorp werd toegekend door hun verdediging van vrijhandel in de jaren rond 1820.²⁸ Toen de oppositie tegen koning Willem I en zijn protectionisme lage tarieven bepleitte, beriepen de critici zich op de heilzame werking van het Placaat van 1725 en de daarbij behorende tarieflijst en bovenal op de soepele toepassing daarvan. Terugkeer naar die situatie zou de stapelmarkt doen herleven, verwachtten zij. In de tweede helft van de negentiende eeuw vereerden liberale schrijvers als Sillem en Van Rees de achttiende-eeuwse tariefpolitiek als een vroeg symptoom van economisch liberalisme en stelden ze deze tegenover het bekrompen mercantilisme van de andere grote Europese staten.²⁹ Bij Gogel en Van Hogendorp vloeide het streven naar vrijhandel echter vooral voort uit het verlangen om de Amsterdamse stapelmarkt te herstellen. Hun streven hield zeker geen bewuste vrijhandelspolitiek in liberale zin in, ook omdat de motieven sterk verschilden. Het is dan ook wel als een vrij ‘reactionair’ streven gekarakteriseerd.³⁰ De mening dat bij een gewijzigde politiek de stapelmarkt gemakkelijk had kunnen herrijzen is verder naïef genoemd.³¹ Het toekennen aan Gogel van het predicaat liberaal of voorloper van de liberalen is onvruchtbaar omdat het meer vragen op-

24 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 12; Slijkerman, *Van Hogendorp*, 212.

25 Oddens en Rutjes, ‘Scenario voor een voltooide revolutie’, 63.

26 Van Sas, ‘De Republiek voorbij’, 81.

27 Velema, ‘Republikeinse democratie’, 63.

28 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 209.

29 Sillem, *Gogel*, 257-273; Van Rees, *Geschiedenis van de staathuishoudkunde*, deel 1, xxvi e.v. en passim.

30 Hovy, *Het voorstel van 1751*, 151-152.

31 Mansvelt, *De Nederlandsche Handel-Maatschappij*, deel 1, 38.

roept dan dat het bijdraagt aan een beter inzicht.

Gogels prestige was in 1820 groter dan toen hij nog in de politiek meedeed, zoals Van Cattenburch constateerde.³² Terwijl Tydeman in november 1813 Gogel nog tot de ‘verraders van het vaderland’ rekende, schreef hij nadat hij hem persoonlijk had leren kennen: ‘ik achtte hem hoog en beminde hem, niet slechts en niet zoo zeer om zijne kennis, ervarenheid en schanderheid, als om zijn braaf, ferm en loyaal character, gelijk hij algemeen als zoodanig erkend wordt’.³³ Ook Nicolaas Beets noemde ‘de braven en dóódeerlijken (Izaak Jan Alexander) Gogel’ een ‘oprechte Nederlander’ met een ‘nauwgezet geweten’. De schrijver van de *Camera Obscura*, in 1814 geboren als zoon van de Haarlemse apotheker die rond 1820 met Gogel samenwerkte in de prestigieuze Huishoudelijke Maatschappij, herinnerde zich later ‘met hoe diep en warm een hoogachting ik in mijn kinderjaren steeds den naam van dezen rechtvaardige heb hooren noemen’.³⁴

Omdat de Bataafs-Franse tijd rond 1820 zeker nog in de taboesfeer verkeerde, was het respect voor Gogel opmerkelijk. Hij verloochende zijn verleden als bestuurder in de Bataafs-Franse tijd niet en was ook niet geneigd de nieuwe monarchie te verheerlijken, zoals dat door vele anderen wel gebeurde, vaak in geëxalteerde bewoordingen. Zo keek Van der Palm, eens Gogels collega als Bataafs agent voor de Nationale Opvoeding, in 1816 terug op de landing van de Oranjetelg in Scheveningen met de beschrijving: ‘Den ouden was het, als hadden zij een kind uit den dood wedergekegen, de mannen een broeder, de jongelingen een vader!’³⁵ Dassevael, ambtelijke vraagbaak van Gogel op administratief gebied, die als ‘onderdanigen en gehoorzamen dienaar’ vanaf 1798 alle regimes had overleefd, publiceerde in mei 1815 een bombastisch pamflet over de Inlijving als ‘de staat van diepe slavernij, waartoe ons deelgenootschap aan een groot Rijk ons gebracht heeft, onderdrukt en getrapt door de grootste Geweldenaar’. Hij noemde de nieuwe vorst ‘een Engel der Verlossing’ en schetste in heftige bewoordingen welke verschrikkingen Nederland te wachten stonden als de Geweldenaar onverhoopt toch nog weer de baas zou worden. Zo maakte Dassevael zich los van zijn Bataafs-Franse verleden.

Gogel nam geen afstand van dat verleden en uitte zich alleen in zakelijke, vaak kritische termen over de nieuwe monarchie. Sillem ging dan ook over de schreef toen hij het beeld van ‘de vaderlandslievende man’ in zijn biografie van 1864 nog wat wilde oppoetsen door Gogel aan het eind van zijn leven ‘met vreugde’ te laten terugdenken aan ‘de bevrijding van 1813’ als ‘eene gezegende gebeurtenis’.³⁶ Toen Gogel in 1816 constateerde dat hij in 1794 het Oranjehuis schade had toegebracht voegde hij daar geen enkel woord van spijt aan toe.³⁷ Daar staat tegenover dat hij zich ook niet openlijk tegen het Oranjehuis afzette, toen hem enkele malen werd

32 Verslag van Copes van Cattenburch van een gesprek met Gogel, januari 1820.

33 Tydeman, *Drie voorlezingen*, xi, 35 en 66.

34 Hildebrand, ‘Na vijftig jaar’ (1889) 297.

35 Van der Palm, *Nederlands herstelling*, 156-157; aangehaald in Te Velde, ‘De herdenkingen en betekenis van 1813’, 366.

36 Sillem, *Gogel*, 140-141.

37 Gogel aan Copes van Cattenburch, 24 augustus 1816, Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

gevraagd om functies onder Willem I te aanvaarden. Bij zijn weigeringen legde hij de nadruk op persoonlijke belangen en verplichtingen tegenover zijn gezin.

Vooral het door Gogel zelf neergezette beeld van de beheerste en rationele koopman die zich tot een financiële deskundige ontwikkelde, droeg bij aan het respect in de negentiende eeuw. Dat beeld liet een negentiende-eeuwse stijl zien die onder meer zelfbeheersing, koopmansgeest en authenticiteit als kenmerken had.³⁸ Gogel presenteerde zich als een authentieke non-politicus, een koopman die steeds zichzelf gebleven was en beheerst optrad.

KOOPMAN-POLITICUS

Gogel oefende gedurende zo'n kwart eeuw politieke invloed uit als activist, als bestuurder en als adviseur achter de schermen. De radicale activist die een revolutionaire rechtbank met een guillotine bepleitte, was snel bekeerd. Zijn Comité revolutionair droeg er zelfs aan bij, dat de Bataafse omwenteling te boek kwam te staan als de 'fluwelen revolutie'. In 1798 waren zijn ideeën zo geëvolueerd dat hij met een staatsgreep een einde maakte aan de Bataafse 'terreur' van het radicale bewind van Vreede en de zijnen.

Als koopman-politicus toonde hij in het bestuur grote daadkracht en slagvaardigheid. Zijn financiële expertise was gevormd in de praktijk van de koopmanswereld. Gogel benaderde de politiek vooral als handelman. Hij bleef zijn handelszaak aanhouden in zijn publieke loopbaan. Zijn koopmansachtergrond bleef zijn gehele leven meespelen, ook als blauwselfabrikant klaagde hij over hoge douanerechten die de handel in zijn producten belemmerden. Het slechten van handelsbarrières tussen de min of meer autonome gewesten zou volgens hem de welvaart doen toenemen. Daaruit vloeide zijn wens van de eenheidsstaat voort met uniforme belastingen in alle gewesten. Ook vrijheid van bedrijf en beroep leidde volgens hem tot meer welvaart. Het opruimen van belemmeringen en privileges, verbonden aan de maatschappij van het ancien régime, kreeg bij Gogel een ideologisch karakter. Aan dit politieke streven hield hij met grote hardnekkigheid vast. Grote soepelheid toonde hij daarentegen bij de toepassing van het Continentale Stelsel, omdat hij dat systeem als handelman nadelig achtte voor de economie. Toen hij in februari 1814 in Parijs in een memorie zijn droom schetste van een neutraal, republikeins vaderland, welvarend door vrede en vrijhandel, was deze geheel economisch geïnspireerd. Alleen een republiek kon de politieke neutraliteit waarborgen die economisch gewenst was.

Als handelman kon hij zich ook gemakkelijk presenteren als non-politicus die zich tegen zijn zin door anderen had laten overhalen om aan de opbouw van een moderne eenheidsstaat mee te werken. Dat beeld paste ook goed in de politieke cultuur van de Bataafse Republiek, waar het openlijk nastreven van een politieke functie niet aanvaardbaar was, maar het weigeren van een bestuurlijk ambt ook

38 Te Velde en Aerts, 'Inleiding', 17-21 en Te Velde, 'Herenstijl en burgerzin', 174-185.

moeilijk lag. Ook liet hij zich graag voorstaan op zijn rondborstigheid. Als het nodig was drukte hij zich echter in voorzichtige en diplomatieke bewoordingen uit. Gogel was een pragmatisch bestuurder. Op voor hem ondergeschikte punten was hij dikwijls flexibel en zelfs opportunistisch.

Gogel beleed vaak zijn afkeer van bestuur en politiek. In werkelijkheid had hij een sterke neiging zich met de politiek te bemoeien en dat heeft hij ook twee decennia lang gedaan. Vanuit een politieke overtuiging met een ideologische inspiratie trad Gogel voor zijn beleid in het strijdperk. Daarmee was hij een politicus met een duidelijk beleidsprogramma, geen regent die het alleen om het pluche te doen was. Bij zijn grote tegenzin tegen publieke functies moet een vraagteken worden gezet. Die tegenzin uitte zich alleen als hij geen kans zag zijn politieke doeleinden te verwezenlijken. Als hij daar wel mogelijkheden voor zag, was hij bereid veel opzij te zetten voor een publieke functie. Met name in de jaren 1802-1805, toen Gogel als koopman verbitterd op zijn bestuurlijke ervaringen terugkeek, werd duidelijk hoe moeilijk hij de Haagse politiek los kon laten. Door geheime transacties op de geld- en kapitaalmarkt voor het door hem verfoeide Staatsbewind en adviezen over een nationale bank hield hij contact met de Haagse wereld.

Hij hield zijn politieke grenzen goed in het oog. Eind 1801 stuurde hij na een staatsgreep op zijn ontslag als agent van Financiën aan, omdat een nieuwe staatsregeling de uitvoering van zijn eerder dat jaar aanvaarde belastingplan onmogelijk maakte. Begin 1809 zag hij in dat politieke samenwerking met koning Lodewijk niet langer vruchtbaar was. Bij tal van conflicten was gebleken dat deze hem als een gehoorzame dienaar en niet als een zelfstandig denkend bewindsman beschouwde. Als minister wilde hij een beleidsman zijn, geen beamt die zonder meer opdrachten van het staatshoofd uitvoerde. Toen dat onmogelijk bleek, bewerkstelligde hij zijn ontslag. In november 1813 weigerde hij de opdracht van Van Hogendorp om onder het nieuwe Oranjobewind de financiën te gaan beheren, omdat hij vreesde dat het ancien régime zou terugkeren. In december 1814 wees hij opnieuw een functie af, onder meer omdat hem in het nieuwe staatsbestel vooral de vrij sterke provinciale bevoegdheden niet aanstonden. Uiteindelijk liepen in 1820 de gesprekken over een ministersambt stuk doordat Gogel onder Willem I te weinig ruimte zag voor zijn inbreng.

Gogel wilde voorkomen dat hij als een 'zwenker' werd beschouwd. Hij was geen windvaan, het fenomeen dat Matthijs Lok voor de overgang van de Bataafs-Franse regimes naar het bewind van Willem I heeft beschreven. De bestuurders en ambtenaren in de Bataafs-Franse tijd hadden volgens dit concept alleen interesse voor de opbouw van een centralistische bureaucratie en administratie en niet voor de politieke context waarin deze plaatsvond. Daarom konden ze ook gemakkelijk van het ene naar het andere regime overstappen. Ook voor Gogel gold, dat hij niet zozeer dienstbaar was aan de verschillende regimes onder welke hij werkte, maar dat hij zijn eigen overtuiging diende. De verwezenlijking van de moderne staat met zijn centralisme en bestuurlijk ethos ging voor hem boven alles. Gogel kende aan deze verworvenheden zelfs een ideologische betekenis toe. Hij voelde zich meer

verbonden met instituties dan met machthebbers en regimes.³⁹ Gogel was vooral gehecht aan de nieuwe financiële infrastructuur die hij zelf had gecreëerd. Hij was bij uitstek een bestuurder die streed voor zijn beleid en die afhaakte als hij geen mogelijkheden zag om het door hem voorgestane beleid uit te voeren.

Zijn grote ambitie om een eenheidsstaat te vestigen, stelde Gogel voortdurend voor dilemma's. Een eerste afweging was het streven naar zelfstandigheid versus uniteit. Toen hij als activist in 1794 naar de Franse troepen reisde om over hulp bij een omwenteling te overleggen, was een belangrijk doel om na een interventie de zelfstandigheid van het eigen land te bewaren. Gogel bleef echter tegelijkertijd voorstander van een stevige band met Frankrijk om hervormingen te kunnen doorvoeren. Het slechten van deze band kon immers uitlopen op een interventie van Engeland en Pruisen met als gevolg een terugkeer van Oranjestad en ancien régime. Het bondgenootschap betekende wel de inwilliging van financiële en militaire eisen van Frankrijk, later de komst van een Franse koning en uiteindelijk de Inlijving. In het bijzonder de laatste periode was voor Gogel een lastige tijd. Aangezien de zelfstandigheid verloren was gegaan, bestond het streven naar een moderne staat in het overnemen van Franse regelingen, die Gogel niet altijd verbeteringen vond. Hij nam ook waar dat er nogal wat mankeerde aan het centralistische en bureaucratische Franse systeem dat evenals eerdere regimes te maken kreeg met de tegenwerkende lokale en gewestelijke krachten. Zijn opstelling werd defensief. Toch gooide hij het bijltje er niet bij neer, omdat hij de Nederlandse belangen wilde blijven verdedigen.

Een tweede dilemma was staatseenheid versus democratie. Als democratische activist die de rechten van het volk verdedigde tegenover het Amsterdamse stadsbestuur, was het een grote schok voor hem toen in 1795 de wijkraden zijn ideeën van de uniteit ter discussie stelden. In het voorjaar van 1798 noemde hij als agent van Financiën de invloed van de volkssoevereïteit funest. Zijn grote woede over het afzetten van het Amsterdamse stadsbestuur van respectabele, gematigde patriotten, met zijn vriend Van Hasselt als voorzitter, leidde rechtstreeks tot zijn initiatief om in juni 1798 een gematigde staatsgreep te plegen. De ogenschijnlijk beheerste financiële deskundige handelde in werkelijkheid zeker niet zonder emoties. Later zou hij zijn spijt over zijn deelname aan de staatsgreep uitspreken, omdat deze uiteindelijk tot ondermijning van zijn politieke doeleinden leidde. Hij kon zijn streven naar staatseenheid niet doorzetten. Als gevolg van de tegenwerking van het parlement legde hij in zijn denken over de democratie steeds meer nadruk op de noodzaak van een sterke uitvoerende macht en een beperking van de invloed van het vertegenwoordigend lichaam. Een uiting van zijn frustratie was dat hij zich als agent van Financiën in een advertentie distantieerde van een staatslening die het parlement tegen zijn zin had aanvaard. Opnieuw liet hij zich door zijn emoties meeslepen. Onder koning Lodewijk wilde hij het parlement, dat zijn belastingplannen dwarsboomde, in zijn bevoegdheden beknotten, terwijl hij toen voor zichzelf als minister uitdrukkelijk een zelfstandige beleidspositie opeiste.

39 Te Velde, *Over het begrijpen van 1813*, 12.

Ten slotte was een derde dilemma de verwezenlijking van de uniteit versus de afkeer van een staatsinrichting met een eenhoofdige leiding. Dat dilemma begon in 1802 te spelen toen er geruchten waren dat Schimmelpenninck president zou worden en dat ook Gogel opnieuw zou gaan regeren. In reactie daarop toonde Gogel zijn afkeer van een presidentschap. Toch slikte Gogel zijn bezwaren tegen het presidentiële systeem in maart 1805 in toen hij zich bereid toonde bewindsman van Financiën te worden, nadat de beoogde raadpensionaris hem een harde toezegging deed om een stelsel van nationale belastingen in te voeren. Toen Lodewijk Napoleon er in het voorjaar van 1806 in Parijs bij Gogel op aandrong zijn ministerschap voort te zetten, deed het dilemma zich opnieuw voor, terwijl bovendien de republiek ook nog door een monarchie werd vervangen. Toch aarzelde Gogel niet lang. Hoewel hij zich eerder tegen de komst van de monarchie had verzet, liet hij zich overhalen het ministerschap te continueren, omdat hij zijn werk aan de opbouw van de eenheidsstaat kon voortzetten.

Gogels biografie kan als een vergrootglas het politiek-maatschappelijke leven in de tijd tussen 1790 en 1820 uitlichten. Gogel maakte het ancien régime, de Bataafs-Franse regimes en de restauratiemonarchie mee. De deelperioden van de Bataafs-Franse tijd, vooral die na juni 1798, zijn in de geschiedschrijving nog altijd wat ondermaats behandeld, zeker in hun onderlinge samenhang. Niet alleen Gogels bestuurlijke ervaringen werpen licht op de politieke en maatschappelijke ontwikkeling. De gebeurtenissen na beëindiging van zijn publieke loopbaan doen dat ook. Zijn tegendraadse zienswijze op de gebeurtenissen in november 1813 en daarna leidt tot een scherper geschiedbeeld. Aangezien hij toen een herstel van het ancien régime verwachtte, weigerde hij onder het Oranjebewind de financiën te gaan beheren. Gogel zag in dat de greep naar de macht van Van Hogendorp de kans op een neutrale, zelfstandige republiek naar Bataafs model teniet deed. Toen hij daarna in februari 1814 in Parijs de ideale staatkundige toekomst beschreef, greep hij terug op deze republikeinse eenheidsstaat. Zijn vriend Canneman, zijn geestverwant Wiselius en opperrechter Van Maanen kozen wel voor het nieuwe bewind. Afkeer van de ontstane politieke situatie zal hebben bijgedragen aan zijn besluit om niet in Nederland het verdere verloop van de gebeurtenissen af te wachten, maar om zijn plaats in de Franse Conseil d'État te gaan innemen. Hij reisde immers af op een moment dat hij ervan overtuigd was dat de rol van de Franse keizer in Nederland was uitgespeeld. Het was opnieuw een voorbeeld dat zijn gedrag in werkelijkheid vaker door emoties gedreven was dan het door hemzelf gecreëerde beeld liet zien dat in de negentiende eeuw aansprak.

Blom heeft terecht opgemerkt dat het 'tot de moeilijkste opgaven voor historici (belast met de kennis van hoe het verder ging) behoort om de onzekerheden terug te halen waarmee de handelende mensen in het verleden werden geconfronteerd'.⁴⁰ Bij herdenkingen van de gebeurtenissen in 1813-1815 is vaak het beeld geschetst of alles zo had moeten lopen en of de Oranje-omwenteling onafwendbaar was, terwijl in werkelijkheid de toekomst van Europa erg onzeker was. De Nederlandse

40 Blom, *Hoe was het mogelijk?* (Cleveringa-lezing) 14.

elite nam na het vertrek van de Fransen een neutrale positie in. Niet alleen Gogel, maar ook anderen bleven nog enkele maanden in Franse dienst. Ook toen het einde van Napoleon een feit was, had het voor Nederland nog anders kunnen lopen. In een overleg van de geallieerden was immers aanvankelijk een neutraal, onafhankelijk Nederland besproken. Engeland stelde de andere geallieerden echter voor een *fait accompli*. Er ontstond onafhankelijkheid, maar dan wel onder bescherming en controle van Engeland, zeker in de eerste jaren na 1813.⁴¹ In het bijzonder Van Hogendorp heeft in de dagen van 17 tot en met 30 november het Engelse streven mogelijk gemaakt. Pas bij het Congres van Wenen in 1815 werd de positie van Willem I als koning bevestigd door de grote mogendheden. De belangrijke doorslaggevende rol van Van Hogendorp kwam in de brieven van Gogel heel goed tot uiting, juist omdat hij het volstrekt met hem oneens was. Terecht kende Gogel meer invloed toe aan zijn politieke vijand Van Hogendorp dan het oranje-centrische geschiedbeeld dat de komst van Oranje als vanzelfsprekend ziet.

Ten slotte is de gang van zaken in 1820 bij Gogels advisering over een vernieuwing van het belastingstelsel interessant, omdat ze aangeeft dat koning Willem I Gogels deskundigheid en ervaring zozeer waardeerde dat hij verschillende pogingen deed om hem als minister het nieuw ontworpen stelsel te laten uitvoeren. Deze zal echter hebben teruggedacht aan zijn moeizame relatie met koning Lodewijk Napoleon, die door verschil in opvattingen over het ministersambt uiteindelijk onwerkbaar werd. Dat verklaart ten minste deels de afstand die Gogel van Willem I hield.

Toen de stukken over de advisering twee decennia later in de *Memoriën* werden gepubliceerd, lieten ze zien dat Gogel hierin nog eens de door hemzelf gecreëerde beeldvorming van de non-politicus had proberen te bevestigen. Dat beeld is bijzonder hardnekkig gebleken. Zo benoemde Van den Berg Gogel tot één van zijn ‘nieuwe helden’ van de politieke geschiedenis, samen met de latere ministers van Financiën Van Bosse, Pierson en Lieftinck.⁴² Volgens hem moest Gogel het niet hebben van een grote visie, maar wel van vakmanschap en van zijn vermogen om gelijk te krijgen en om zaken tot stand te brengen, vaak tegen alle weerstand in. Het plaatsen van Gogel in deze beeldenrij van technocraten is op zichzelf eervol, maar doet hem toch onvoldoende recht. Hij manifesteerde zich gedurende de gehele Bataafs-Franse tijd als een gedreven activist, redacteur van een hoogwaardig politiek tijdschrift, betrokken adviseur en volhardend bestuurder. Daarmee was hij de invloedrijkste politicus van deze boeiende periode in de Nederlandse geschiedenis. Met zijn hardnekkig beleden idealen, die resulteerden in een nieuwe staat, hoort Gogel zonder meer thuis in de eregalerij van Nederlandse staatslieden.

⁴¹ Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot*, 338.

⁴² Van den Berg, toespraak op 23 april 2013 bij de presentatie van Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*.